

JUHLAJULKAISU

PAAVO KASTARI

1907 · 13/11 · 1977

SUOMALAINEN LAKIMIESYHDISTYS

Vammala 1978. Vammalan Kirjapaino Oy.

ISBN 951-9068-80-5 (sid.)

ISBN 951-9068-81-3 (1/2 nahk.)

ISBN 978-951-855-872-2 (PDF)

Erik Allardt

Ihminen ja moraali hyvinvointivaltiossa

On tullut tavalliseksi puhua hyvinvoinnin aiheuttamista pettymyksistä ja avuttomuudestamme maailmassa, jossa kasvuideologia ei ole täyttänyt lupauksiaan. Siksi on tärkeää pitää erillään kaksi yhteiskunnallista ongelmaa, jotka usein esitetään toistensa vastakohtina tai ainakin yhteiskuntanäkemyksiltään erilaisten yksilöiden vaihtoehtoisina huolenaiheina. Ensimmäinen ongelma on, että edelleenkin monet eivät ole oikeastaan koskaan saaneet kokea aineellista hyvinvointia. Kolmannessa maailmassa useat elävät, kuten tiedämme, sellaisella aineellisen elintason alarajalla, jota pidämme epäinhimillisenä ja julmana. Myös kehittyneissä teollisuusmaissa on ihmisiä, jotka aineelliselta elintasoltaan, mutta ehkä ennen kaikkea kulttuurisilta ja sosiaalisilta osallistumismahdollisuuksiltaan elävät tällaisen rajan alapuolella. He ovat kaiken yhdyskuntasuunnittelun ja sosiaalityön tärkeä kohderyhmä, joka kuitenkin esim. pohjoismaissa on tilastollisesti pieni vähemmistö. Toinen ongelma on, että pettymystä hyvinvointipolitiikan seurauksiin todella ilmenee ja että aikaisempi melko yksipuolinen keskittyminen aineellisiin parannuksiin ei kuitenkaan ole johtanut toivottuihin tuloksiin. On tärkeää tunnustaa ja nähdä molemmat ongelmat. Keskustelu toisesta ongelmasta tai siihen paneutuminen ei saa johtaa toisen ongelman kieltämiseen.

Hyvinvoinnin aiheuttamia pettymyksiä

Suhtautumisessa hyvinvointipolitiikan tavoitteiden asetteluun on Länsi-Euroopan maissa tapahtunut 1960-luvun alusta lähtien melko jyrkkä käänne. 1960-luvulla pidettiin yleensä taloudellista kasvua itsestään selvästi hyvänä ja positiivisena. Taloustieteilijät luulivat hallitsevansa suhdannevaihtelujen ongelmat ja monet kuvittelivat, että oli löydetty paras mahdollinen kasvuvauhti. Yleisenä hyvinvointikehityksen mittana käytettiin n.k. bruttokansantuotetta henkeä kohti.

1970-luvulla on tapahtunut perinpohjainen muutos. Kuuluu miltei asiaan asettaa kyseenalaiseksi hyvinvoinnin mittaaminen bruttokansantuotteella henkeä kohti. Monet ovat puhuneet nollakasvun toivottavuudesta ja perinteiset taloudelliset reseptit ovat joutuneet huonoon huutoon. Tämä ei johdu vähiten siitä, että on saatu kokea stagnaation ja inflaation yhtaikainen esiintyminen, n.s. stagflaatio. 1960-luvulla kuviteltiin usein työllisyyttä voitavan säädellä ja siten rajoittaa työttömyyttä juuri sallimalla kohtuullinen inflaatio. 1970-luvulla ovat virheelliset taloudelliset kehitysennusteet ja stagnaatio johtaneet monella taholla pessimismiin ja tyytymättömyyteen.

Sosiaali-indikaattorit

Keskustelu hyvinvointia edistävien toimenpiteiden vaikutuksesta synnytti 1960-luvun lopulla suuren kiinnostuksen n.k. sosiaali-indikaattoreihin.

Sosiaali-indikaattoreiden avulla yritetään mitata tai kuvata olosuhteita, joiden perusteella voidaan päätellä, voivatko ihmiset hyvin vai huonosti. Yksi hyvinvoinnin ongelmallisia puolia on, ettei juuri vallitse yksimielisyyttä siitä, mistä hyvinvointi muodostuu ja mitä indikaattoreilla pitäisi mitata. Erityisesti kaksi ongelmaa on askarruttanut sosiaali-indikaattoreiden laatijoita.

Ensimmäinen suuri ongelma on, tulisiko pääasiassa suuntautua tutkimaan aineellisia resursseja, jotka auttavat ihmistä ohjaamaan elämäänsä toivomallaan tavalla, vai tulisiko myös antaa hyvinvointi-indikaattoreiden kuvata elämänlaatua laajemmassa merkityksessä. Suuressa pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa emme tutkineet vain elintasoa vaan myös elämänlaatua.¹ Elintasolla tarkoitetaan aineellista elintasoa; elämänlaatu puolestaan kuvaa ihmisten suhteita toisiinsa, luontoon ja yhteiskuntaan.

Toinen suuri kysymys on, tulisiko pitäytyä ihmisten havaituissa toiminnoissa ja ulkoisissa olosuhteissa vai pitäisikö päinvastoin lähteä siitä, mitä mieltä ihmiset itse ovat olosuhteistaan. Ovatko siis ihmisten havaitut olosuhteet hyvinvoinnin kannalta keskeisiä vai tulisiko hyvinvoinnin taso määritellä sen mukaan, mitä mieltä ihmiset itse ovat olosuhteistaan? Monen mielestä on sekä luonnollista että demokraattista lähteä ihmisten omista käsityksistä. Kannattaa

¹ Erik Allardt: Hyvinvoinnin ulottuvuuksia, Porvoo—Helsinki; WSOY, 1976.

kuitenkin huomauttaa, että ihmisten mielipiteet ovat usein hyvinkin epävakaita ja vaihtuvia ja että se, jolla on kaikkein vaikeinta, on usein kykenemättömin kuvaamaan kurjuuttaan ja vaikeuksiaan. Lyhyesti: ihmisillä, joilla on todella vaikeaa, on myös vaikeuksia ilmaista etujaan. Itse asiassa tämä on lähes ratkaisematon ongelma. Jos pitäydytään ainoastaan ihmisten mielipiteissä ja julkilausutuissa näkökannoissa, ajaudutaan helposti *sietämättömyyden konservatiivisuuteen*. Jos taas ei sitä vastoin lainkaan oteta huomioon ihmisten mielipiteitä ja näkökantoja, ajaudutaan *sietämättömyyden dogmaattisuuteen*. Aikaisemmin mainitussa pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa päädyimme siksi tasapuoliseen ratkaisuun: käytimme sekä objektiivisia, ulkoisille havainnoille perustuvia sekä subjektiivisia, asennemittauksille pohjautuvia mittoja.

Hyvinvoinnin osa-alueet vain heikosti yhteydessä keskenään

Pohjoismainen hyvinvointitutkimus ei tietyissä keskeisissä selkoissa tuottanut odotettuja tuloksia. Joissakin tapauksissa ovat kuitenkin juuri negatiiviset tulokset tai odotettujen yhteyksien puuttuminen mielenkiintoisinta ja valaisevinta. Hyvinvointianalyyseissä tällaisten yhteyksien puute osoittaa kiinnostavasti hyvinvointisuunnittelun rajoituksia.

1950- ja 1960-lukujen hyvinvointivaltio-optimismiin kuului olettaa, että hyvä aineellinen elintaso olisi takeena tyydytykselle elämän muilla alueilla. Kohottamalla erilaisin sosiaalipoliittisin toimenpitein aineellista elintasoa luultiin voitavan aktivoida aikaisemmin passiivisia väestöryhmiä.² Aineellisen elintason osatekijöiden oletettiin olevan jonkinlaisia yleisiä resursseja, jotka voivat eri tavoin auttaa ihmisiä hallitsemaan elämänsä tyydyttävällä tavalla. Samat ongelmat olivat tärkeänä lähtökohtana pohjoismaiselle hyvinvointitutkimukselle. Olimme kiinnostuneita hyvinvoinnin eri osatekijöiden yhteyksistä ja tutkimme, missä määrin eri resurssit tai hyvinvointiarvot olivat *muunnettavissa* eli missä määrin ne voivat johtaa muihin hyviin tai hyödyllisiin asioihin. Se, että tulot hyvinvoinnin osatekijänä ovat pääasiassa resurssi, jonka avulla voidaan hankkia muita hyviä asioita ja hyödykkeitä, on lähinnä itsestäänselvyys. Voidaan kuitenkin olettaa, että myös elämänlaadun osatekijät ovat tietyssä määrin muunnetta-

² Vrt. Pekka Kuusi, 60-luvun sosiaalipoliittikka, Porvoo—Helsinki, WSOY, 1961.

vissa. Paikallisyhteisyys voi esim. lisätä asukkaiden mahdollisuuksia vaikuttaa lähiympäristöönsä lisäämällä asukkaiden poliittisia resursseja, ja perheyhteisyys vaikuttaa varmasti jollakin tavoin lasten koulutusmahdollisuuksiin. Se, missä määrin eri osatekijät ja hyvinvointiarvot ovat resursseja, jotka auttavat ihmistä saamaan muita hyviä asioita, on asia, jota täytyy tutkia empiirisesti tapaus kerrallaan.

Pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa ilmeni, että eri hyvinvointiarvojen yhteydet eli t.s. muunnettavuus olivat odotettua pienempiä. Jotkin yhteydet ovat tietenkin ilmeisiä. Selviä yhteyksiä on esim. tulojen ja poliittisten resurssien välillä. Hyvätuloisilla on usein verrattain hyvät poliittiset resurssit ja poliittiset resurssit vuorostaan selittävät osan ihmisten aineellisen hyvinvoinnin jakautumisesta. Kiintoisimmat muunnettavuuteen liittyvät tulokset ovat kuitenkin negatiivisia. On silmiinpistävää, että yhteisyysuhteet ovat käytännöllisesti katsoen riippumattomia aineellisen elintason osatekijöistä. Ainakin pohjoismaissa ovat ihmisen mahdollisuudet luoda hyviä suhteita toisiin paikallisyhteisönsä asukkaisiin, perheenjäseniin ja erilaisiin ystäviin huomiota herättävän riippumattomia ihmisen aineellisesta elämäntilanteesta.

On huomattava, että käytin ilmaisua »käytännöllisesti katsoen riippumattomia», ja sanoin, että yhteisyysuhteet ovat käytännöllisesti katsoen riippumattomia ihmisen aineellisesta elämäntilanteesta. On nimittäin niin, että tietty aineellinen perustaso on yleensäkin siedettävän elämän ehto. Kun tämä perustaso on saavutettu — ja se on melko matala: esim. pohjoismaissa ylivoimainen enemmistö on sen ylittänyt — häviää yhteys aineellisen elintason ja yhteisyysuhteiden väliltä. Tässä juuri on ongelma, jota käsiteltiin johdannossa. Vain pieni ryhmä elää tämän rajan alapuolella eikä tätä ryhmää saisi unohtaa. Siksi on tärkeää luoda tietyt toimeentulon perusedellytykset, kuten esimerkiksi taata minimipalkka.

Ihmisen saavutettua alimman siedettävän toimeentulon tai siedettävän elämän ei aineellisen elintason kohottaminen kuitenkaan lisää ihmisen kykyä tai mahdollisuuksia luoda hyviä ihmissuhteita. Yhteisyysuhteet ovat siis melko riippumaton osa hyvinvointia. Tulos ei ole suorastaan odottamaton, mutta sillä on suuri periaatteellinen merkitys. Hyvinvointi on hyvin moniulotteinen ilmiö. Ei ole mitään yleistä muunnettavuutta tai yleistä »sesamia», joka aukaisisi kaikki ovet. Pikemminkin on niin, että ihmisen elämän kaikki osat ja puolet on otettava erikseen huomioon ja ne vaativat kukin omat sosiaaliset toimenpiteensä. Hyvinvoinnin kohottamiseen tähtäävien toimenpitei-

den vaikutukset ovat tavallaan rajallisia. Tarkoitin tällä, että olemme melko kalliisti ostettujen kokemusten avulla oppineet, että hyvinvointia lisäävillä toimenpiteillä, kuten kaikella muullakin inhimillisellä, on voimakkaat rajoituksensa. Samalla voi olla sitä mieltä, että hyvinvoinnin kohottamiseen tähtäävät toimenpiteet eivät ole tarpeettomia tai virheellisiä. On ihmisiä, jotka tarvitsevat niitä suuresti. Ehkä olemme hieman viisastuneet vapauduttuamme kasvuideologian liioitteista tai kenties voi suorastaan sanoa hybriksestä.

Myös toinen, tavallaan kielteinen tulos on periaatteessa varsin mielenkiintoinen. Kuten jo mainittiin, pohjoismaisessa hyvinvointitutkimuksessa ei vain yritetty tutkia objektiivisia ja ulkoisia elinolosuhteita, vaan myös subjektiivisia suhteita. Hyvinvointi-indikaattoreita muodostettaessa on paljon keskusteltu siitä, tulisiko käyttää objektiivisia vai subjektiivisia indikaattoreita, t.s. tulisiko pääasiassa välittää ulkoisista olosuhteista vai siitä, mitä mieltä ihmiset itse ovat ulkoisista olosuhteistaan. Pohjoismaisessa haastattelututkimuksessa tutkimme erityisesti tyytymättömyyden ilmaisuja eli tyytymättömyysasenteita. Muuan kouriintuntuva tulos on ulkoisten olosuhteiden ja subjektiivisen tyytymättömyyden välisen yhteyden puuttuminen. Tämä merkitsee, että tyytymättömiä on sekä niiden joukossa, joilla on hyvät oltavat että niiden joukossa, jotka elävät vaikeissa olosuhteissa. Samoin on tyytyväisiä ja tyytymättömiä niin rikkaissa kuin köyhissä, niin hyvissä kuin huonoissa oloissa elävien keskuudessa. Samoin ilmeni, että tyytymättömyyden taso on lähinnä vakio eri sosiaaliryhmissä, eri yhteiskuntaluokissa, eri ikäryhmissä ja sukupuolissa. Vastaavia tuloksia saatiin kaikista neljästä tutkitusta pohjoismaasta. Ulkoisten olosuhteiden ja subjektiivisen tyytymättömyyden yhteydet ovat yksinkertaisesti odottamattoman heikot. On aihetta huomauttaa, ettei tämä mitenkään ole ilmiö, joka luonnehtisi erityisesti pohjoismaita. Suuressa tyytymättömyyden ilmauksia selvittäneessä tutkimuksessa, joka kattoi 10 Euroopan maata sekä Yhdysvallat, tultiin yhtä lailla siihen tulokseen, että tyytymättömyyden taso on suurin piirtein vakio kaikissa yhteiskunnallisissa ryhmissä, jotka voidaan muodostaa esim. ammatin, yhteiskuntaluokan, sukupuolen, iän jne. perusteella. Ulkoiset olosuhteet eivät yksinkertaisesti selitä ihmisten subjektiivisen tyytymättömyyden vaihtelua.

Ulkoisten olosuhteiden ja subjektiivisen tyytymättömyyden välisen yhteyden puutetta voidaan selittää ja tulkita eri tavoin. Joka tapauksessa sekä pohjoismaisen vertailumme tulokset että myös useiden muiden samanaikaisten tutkimusten tulokset auttavat ymmärtämään,

miksi hyvinvoinnin lisääntyminen ei ole poistanut pettymyksiä ja ennen kaikkea subjektiivisia pettymyksen tunteita. Hyvinvoinnin lisääminen on tärkeää, mutta on myös tärkeää olla tietoinen siitä, että sillä on rajalliset vaikutukset ihmisten subjektiivisiin kokemuksiin.

Miksi ulkoisten olosuhteiden ja subjektiivisen tyytymättömyyden välillä on vain heikot yhteydet?

Ulkoisten olosuhteiden ja subjektiivisten tyytymättömyyden tunteiden välisten yhteyksien puute johtuu osittain siitä, että tyytymättömyys samoin kuin onnellisuuskin on melko epävakaa ja ajan mukana voimakkaasti muuttuvaa. Onni tulee ja menee! Samoin on tyytymättömyyden laita. Se voi kadota tai se voi syntyä miltei yhdessä yössä.

Se, että tyytymättömyyden taso on lähinnä vakio tai sama eri sosiaaliryhmissä ja yhteiskuntaluokissa johtuu paljolti siitä, että ihmisen toiveet muuttuvat koko ajan sitä mukaa kun hän saavuttaa aikaisempia tavoitteitaan. Kun ihminen saavuttaa jotain, hän asettaa uusia tavoitteita ja on siten jälleen tyytymätön. Osittain juuri siksi on arveluttavaa lähteä hyvinvoinnin suunnittelussa ihmisten subjektiivisista kokemuksista. Niillä, joilla on hyvät oltavat, on muita tavoitteita ja tyytymättömyyden syitä kuin niillä, jotka objektiivisesti elävät huonoissa oloissa, mutta molemmissa on sekä tyytyväisiä että tyytymättömiä.

On kuitenkin myös tyytymättömyyttä, jonka voi sanoa syntyneen lähinnä siitä syystä, ettei aikamme kasvuideologia ole pitänyt lupauksiaan. 1950- ja 1960-luvulla oli pohjoismaissa vallalla sangen yksimielinen kasvuideologian kannatus. Tuolloin se vaikutti täysin luonnolliselta. Kohoavat tulot ja lisääntyvä turvallisuus loivat jokaiselle yhteiskuntaryhmälle mahdollisuuden parantaa aineellisia elinehtojaan kaikilla alueilla. Kehitystä on joskus verrattu marssivaan sotilasrivistöön. Vaikka olisi jonon viimeisiäkin, olisi kuitenkin pian ohittava paikan, missä jonon kärki parhaillaan marssi.

Tuollaiseen näkökulmaan sisältyy tietysti paljon. Aineellinen elintaso on noussut todella suuresti kaikissa yhteiskuntaryhmissä. Myös perusturvallisuus on lisääntynyt. Tarvitsee vain verrata 1930-luvun suuren laman aikaisia työttömien »soppajonoja» nykyisiin keinoihin työttömien tukemiseksi.

Erik Allardt

*Universaalit aineelliset hyödykkeet ja asemaan
liittyvät hyödykkeet*

Kasvun tuloksien joka tapauksessa aiheuttamia pettymyksiä käsittelee englantilainen tutkija Fred Hirsch huomiota herättäneessä kirjassaan kasvun sosiaalisista rajoista.³ Hirsch korostaa, että ylempien yhteiskuntaluokkien elinolot ovat jatkuvasti kansan suuren enemmistön saavuttamattomissa. Hän jaottelee hyödykkeet universaalsiin aineellisiin hyödykkeisiin ja asemaan liittyviin hyödykkeisiin. Universaaleja aineellisia hyödykkeitä voidaan pitää tärkeinä tai hyvinä riippumatta siitä, kuinka monet voivat nauttia niistä. Hyvä ateria on hyvä ateria riippumatta nauttijoiden lukumäärästä tai riippumatta siitä, nauttiiko naapuri sen vai ei. Asemaan liittyvästä hyödykkeestä eivät kaikki voi nauttia: siitä tulee itse asiassa hyödyke pääasiassa juuri siksi etteivät kaikki voi siitä nauttia.

Valitettavasti erittäin monet hyvät asiat ovat asemaan liittyviä hyödykkeitä. Asemaan liittyviä hyödykkeitä voi helposti tutkia kaupungeissa, missä toiset kaupunginosat ovat toisia parempia. Näissä kaupunginosissa on näköaloja, joita muualla ei ole, tai tilaa yksityisille puutarhoille, tai ne sijaitsevat kaukana meluisilta rautatielinjoilta tai saastuttavilta liikenneväyliltä. Asuntoja näissä kaupunginosissa on rajallisesti; niiden tarjontaa ei voida lisätä, vaan ne ovat aina enemmän tai vähemmän suuren enemmistön saavuttamattomissa. Enemmistö, joka jää ilman tai ulkopuolelle, tuntee itsensä petetyksi.

Korkeat ja ainakin monien tavoittelemat talouselämän tai valtionhallinnon virat ovat toinen asemaan liittyvien hyödykkeiden laji. Ennen oli usein sanomattakin selvää, että sellaisten työpaikkojen saamiseksi vaadittiin syntyperää sekä tavallisesti useinkin poikkeuksellisen hyvä koulutus. Viime vuosikymmenien koulutusräjähdys on nähty mm. ilmauksena enemmistön halusta huippupaikoille. Tuloksena on ollut esim. lisääntynyt pettymys ja huolestuneisuus nuorison keskuudessa. Totuus on valitettavasti kuitenkin se, että kuinka nopeaa kasvu sitten onkin, voivat aina vain harvat päästä todellisille johtopaikoille. Useimmat eivät virkaurallaan voi koskaan nousta niin korkealle. Vaikuttaa siltä, että on aina olemassa etuoikeuksia, jotka ovat rajallisia, ja jotka siksi varataan eliitille. On selvää, että yhteiskuntasuunnittelumme tärkeältä osin pyrkii saamaan aikaan hyödyk-

³ Social Limits to Growth, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1976.

keiden tasaisemman jakautumisen. Asemaan liittyvien hyödykkeiden olemassaolo asettaa joka tapauksessa voimakkaita sosiaalisia rajoituksia kasvun mukanaan tuomalle hyvinvoinnille.

Sosiaalisen ankkuroitumisen ongelma

Ei ole siis ihmeellistä, että kasvuideologiaa ovat seuranneet pettymykset ja tyytymättömyys. Kaikkien johtopäätösten ei tietenkään tarvitse eikä pidäkään olla pessimistisiä. Jotain on myös opittu. On opittu se tärkeä asia, että todella etuoikeuksia vailla oleville on taatava aineellisen hyvinvoinnin perusta, esimerkiksi minimipalkan muodossa; on opittu, että kaikella hyvinvointisuunnittelulla on voimakkaat rajoituksensa eivätkä sen siunaukset ulotu kuinka pitkälle tahansa. On myös opittu, ettei aineellinen hyvinvointi voi korvata eikä edes parantaa ihmisen yhteenkuuluvuutta lähiympäristöönsä, kotiseutuunsa, lähimpiinsä ja paikallisyhteisöönsä. Ei ole vain sattuma, että nykyään kuulee yhä useammin ja yhä intensiivisemmin keskusteltavan paikallisyhteisöstä, lähidemokratiasta ja ihmisen identiteetistä samalla kun yhä useammin puhutaan hyvinvoinnin aiheuttamista pettymyksistä. On selvää, että ihmisen sitoutuminen ja ankkuroituminen ryhmiin, jotka tarjoavat hänelle identiteetin, arvostuksia ja sääntöjä yhdessä elämisestä täyttävät funktioita, jotka usein pyrittiin unohtamaan kasvuvimman loiston päivinä.

Sosiologiassa käytetään käsiteparia, joka esiintyy useassa terminologisessa asussa ja joka ilmaisee kahta tärkeää yhteiskunnallista vastakohtaisuutta. Tällaisia ovat esimerkiksi Emil Durkheimin kuuluisa vastinpari mekaaninen ja orgaaninen solidaarisuus, Ferdinand Tönniesin käännettäväksi lähes mahdoton Gemeinschaft ja Gesellschaft, Talcott Parsonsin välineelliset ja ilmaisulliset toiminnot, Georg Simmelin pieteetti ja maailmallisuus ja miksipä ei oikeus-sosiologian vastinpari rangaistus — vahingonkorvaus. Nämä käsiteparit eivät ilmaise täsmälleen samaa asiaa ja niitä käytetään hieman eri yhteyksissä, mutta kaikki ne ovat läheistä sukua toisilleen. Ne ilmaisevat kaikki jännitystä toisaalta utilitaristisen, hyötyä painottavan ja toisaalta inhimillisen ja solidaarisen puolen välillä niin ihmisen olemuksessa, toiminnoissa kuin hänen ympäristössään ja yhteisöissään. Jotkut mainituista vastinpareista kuten pari välineellisyys — ilmaisullisuus kuvaavat, kuinka ihminen toisaalta toimii teknisesti ja laskelmoiden saavuttaakseen tiettyjä tavoitteita, toisaalta ilmaisulli-

sesti tuodakseen julki mm. yhteenkuuluvuuden tunteita. Toiset käsiteparit kuten saksankielinen Gemeinschaft — Gesellschaft ilmaisevat, kuinka tietyissä ympäristöissä tai ihmisten muodostamissa ryhmissä painotetaan tunteenomaista solidaarisuutta, kun taas toisissa suuntaudutaan painottamaan hyötyä. Kaikilla tässä esitetyillä käsitepareilla on joka tapauksessa yhteinen ydin: puhtaasti hyödyn painottamisen ja inhimillisen solidaarisuuden välinen vastakohtaisuus.

Vaikkakaan ei ole mahdollista ilmaista asiaa täysin eksaktisti, on sängen perusteltua väittää, että inhimillisesti täysipainoisiin ympäristöihin sisältyy kumpiakin elementtejä, sekä hyötyä painottavia että inhimillisen solidaarisia. Eräässä Ulf Himmelstrandin tutkimuksessa⁴ jaettiin tutkittavat ihmiset ulottuvuudelle, jonka toisessa päässä olivat välineellisimmät tai ehkä pitäisi sanoa teknokraattisimmat yksilöt ja toisessa päässä ilmaisullisimmat, t.s. tunneherkimmät. Kun tämä ulottuvuus, välineellinen — ilmaisullinen asennoituminen, korreloitiin erilaisten demokraattisuuden mittojen kanssa, ilmeni että demokraattisimmat yksilöt eivät sijoittuneetkaan ulottuvuuden ääripäihin, vaan sijoittuivat puhtaaksiviljellyn välineellisyyden ja puhtaaksiviljellyn ilmaisullisuuden keskivälille. Asiaa tarkemmin ajateltaessa tulos vaikuttaa intuitiivisestikin sängen oikealta. Puhtaaksiviljellyn välineelliset ovat teknokraatteja, jotka tiukasti laskelmoiden, muita ihmisiä huomioon ottamatta tahtovat saavuttaa päämääränsä, kun taas ilmaisulliset ihmiset tulevat tunneherkkydessään usein fanaattisiksi tai dogmaattisiksi. Samalla tavoin ilmenee, että useat edulliset ja ihmisten kannalta mieluisat olosuhteet syntyvät ympäristöissä, joissa voidaan yhdistää pyrkimys hyödyn painottamiseen mahdollisuuksiin tuntea yhteisyyttä ja ilmaista inhimillisiä ystävällisiä tunteita. Mm. siksi ovat paikallisyhteisöt, uskonnolliset yhteisöt ja kielelliseen tai kansalliseen yhteenkuuluvuuteen perustuvat ryhmittymät osoittautuneet tavallaan uudelleen tärkeiksi ja välttämättömiksi ihmisille. Yhteistä tällaisille yhteisöille on, ettei niitä ole luotu tai ne eivät ole syntyneet ainoastaan tyydyttämään tiettyjä aineellisia tarpeita tai ollakseen jäsenilleen hyödyksi. Tyypillistä näille yhteisöille tai ryhmille on se, että yhteisyydellä tai solidaarisuuden ilmauksilla on niissä ensisijainen merkitys. Vaikka lisäisinkin terminologista hajaannusta, aion tässä esityksessä puhua *hyötyorganisaatiosta* ja toisaalta *yhteisyysorganisaatioista*.

⁴ Social Pressures, Attitudes and Democratic Processes, Stockholm, Almqvist & Wiksell, 1976.

Ihmisen identiteetin tarve

Yhteisyysorganisaatiot täyttävät ennen kaikkea kaksi tärkeää funktiota ja tyydyttävät kaksi tärkeää inhimillistä tarvetta. Ensinnäkin yhteisyysorganisaatiot auttavat ihmistä luomaan ja ylläpitämään jossaakin määrin selvää sosiaalista identiteettiä. Ihmisen identiteetti rakentuu pääasiassa siitä, että hän kuuluu yhteen tiettyjen yksilöiden tai ryhmien kanssa: hän tarvitsee yhteisöjä ja ryhmiä, jotka määrittelevät, keiden kanssa hän kuuluu yhteen. On itsestään selvää, että kaikki inhimillinen yhteenkuuluvuus aiheuttaa myös ongelmia. Yhteisyyden tunteet vaihtelevat yleisyydeltään tapauksesta tapaukseen ja ryhmästä toiseen. Kautta historian on yhteisyyden tunteiden nimissä tehty paljon julmuuksia. Tästä ei voida päätellä, että meidän tulisi päästä yhteisyyden tunteista tai niistä yhteiskunnallisista rakenteista, jotka pitävät niitä yllä. Ihmisellä on tarve kokea kuuluvansa tiettyyn sosiaaliseen yhteyteen ja juuri tämän yhteyden tai yhteisyyden perusteella hän rakentaa identiteettinsä sekä kuvitelmansa edes jossain määrin ennustettavissa olevasta maailmasta. On tosin useita alun perin hyödyn ja etujen vuoksi perustettuja organisaatioita, joiden sisällä on kehitetty vahva solidaarisuusideologia ja jotka myös täyttävät yhteisyyden tarjoamisen funktion. Näin on esim. ollut sekä työväenliikkeen poliittisissa että ammatillisissa järjestöissä. Voi käydä myös niin, että solidaarisuuden vaatimukset poliittisissa ja ammatillisissa järjestöissä kuolevat, jolloin näistä vaatimuksista pyrkii tulemaan pelkkää rutiinia.

Ihmisen moraalien tarve

Yhteisyysorganisaatioilla on toinen tärkeä funktio ihmisen sosiaalisen identiteetin määrittelemisen ohella. Pääasiassa juuri yhteisyysorganisaatiot määrittelevät, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä moraalista ja mikä epämoraalista, pyhää ja likaista jne. Kaikissa yhteiskunnissa tarvitaan laitoksia ja ryhmiä, jotka määrittelevät moraalien, säännöt, normit ja rajoitukset ihmisen hyödyn tavoittelulle. Vähiten ei moraalialia tarvitse yksityinen ihminen, koska juuri moraalien avulla maailmasta tulee ennustettava. Yhteisyysorganisaatiot ovat tältä kannalta erityisen tärkeitä, koska ne eivät ole syntyneet ensisijassa utilitaristisista syistä. Tämän päivän yhteiskunnassa on, kuten mainittiin, syntynyt uusi kiinnostus paikallisyhteisöihin, etnistä yhteenkuuluvuutta painottaviin ryhmiin sekä uskonnollisiin ratkaisuihin.

Hyvinvointi-ideologia ja sen kaksoissisar, kasvuideologia, osoittavat erityisen ongelmallisiksi silloin, kun hyvinvoinnista tulee jotakin, mitä voidaan vain kuluttaa ja vaatia itselle. On vaikeaa kieltää, etteivätkö tällaiset suuntaukset olisi hyvinvointiyhteiskunnissa olleet melko vahvoja. On tosin niin, että hyvinvointiin pyrkimiseen voi sisältyä halua työskennellä toisten hyvinvoinnin puolesta sekä huolestuneisuutta hyvinvoinnin epätasaisesta jakautumisesta. Tällöin hyvinvointi-ideologia mahdollistaa sekä yhteisyyden, identiteetin että moraalin syntymisen. Vaikuttaa valitettavasti siltä, että hyvinvointi-ideologia tässä positiivisessa, yhteisyyttä luovassa mielessä on etuoikeus, joka monilta puuttuu. Suurelle osalle yhteiskuntamme ihmisiä ja organisaatioita hyvinvointi on jotakin mitä vaaditaan ja kulutetaan. Usein sattuu myös, että etuoikeutetut eli ne jotka haluavat työskennellä toisten hyvinvoinnin hyväksi, unohtavat tai heillä ei ole kykyä nähdä, ettei ole kysymys vain siitä, että annetaan jälkeenneille ja etuoikeuksia vaille jääneille aineellista hyvinvointia, vaan että heidän täytyy myös saada yhteisyyttä, jonka vuoksi työskennellä. Kun hyvinvoinnista tulee vain egoistinen päämäärä, luovutetaan tai riistetään kaksi keskeistä inhimillistä mahdollisuutta: mahdollisuudet luoda itselleen sosiaalinen identiteetti ja mahdollisuus omaksua elävä morali.

On tietenkin tärkeää keskustella siitä, missä määrin kaksi aikamme suurta yhteiskuntajärjestelmää, kapitalistinen ja sosialistinen, voivat välttää hyvinvointi-ideologian varjopuolia. Aikaisemmin mainittu Fred Hirsch on kirjassaan kasvun sosiaalisista rajoituksista keskustellut moraalien rappiosta tai heikkenemisestä kapitalistisissa yhteiskunnissa. Hänen ajatuksensa on suurin piirtein se, että hyödyn maksimoinnin periaate, joka on vallinnut kapitalismissa, on vähitellen järkyttänyt moraalista selkärankaa. Poliitikot, monikansalliset yritykset, suuret ammattiyhdistykset ja kauppoja ryöstelevät mielenosoittajat tavoittelevat monissa yhteiskunnissa lähinnä omaa etuaan. Aina ei ole ollut näin. Voimakkaat sosiaaliset rajoitukset ja moraaliset vaatimukset loivat kapitalismin aikaisemmissa vaiheissa selviä rajoituksia egoistiselle »omansa etsinnälle». Turhaan ei ole useinkaan saatu aihetta viitata kapitalismin uskonnolliseen perustaan. Tunnetuni on Max Weberin teesi protestanttisen etiikan ja kapitalismin hengen yhteydestä. Joka tapauksessa kapitalistiseen ajatusmaailmaan kuului aikaisemmin vahva uhrautumisen ja kieltämyksen aines.

Vaikuttaa siltä, että sosialistisissa maissa ei olisi voitu tai ei voitaisi välttää samoja ongelmia, joita ilmenee kapitalistisessa yhteis-

kunnassa. Sosialistisissa maissa asettavat eri yhteiskuntaryhmät yhä suurempia vaatimuksia valtiolle, kun on kyseessä oman maan kulutustason kohottaminen. Toisaalta pluralistista, toisaalta kommunistista yhteiskuntaa koskeissa teoreettisissa esityksissä oletetaan yhteiskunnallisen solidaarisuuden syntyvän spontaanisti. Käytännössä on valitettavasti vain harvoin näin. Kapitalistisessa yhteiskunnassa yritetään ylläpitää solidaarisuutta kaupallisin keinoin ja sosialistisissa taas käytetään tähän tarkoitukseen kuria ja ideologian pakkosyöttöä.

Käsitykseni mukaan yhteiskuntajärjestelmien erot eivät tässä keskustelussa sivutuilta osin ole suuria. Sekä sosialistisissa että kapitalistisissa maissa on havaittavissa penseyttä kun tulisi jakaa hyvinvointia tasaisemmin maailman maiden välillä. Kummankin yhteiskuntajärjestelmän maissa voidaan havaita lisääntyneitä hyvinvoinnin vaatimuksia, mutta samalla myös selviä ja intensiivisiä yrityksiä luoda uusia yhteisyyden muotoja. Kapitalismin ja sekatalouden maissa voidaan sekä paikallisyhteisöjä kohtaan tunnettu kiinnostus että pyrkimykset luoda uusia muotoja yritysten, virastojen ja muiden organisaatioiden sisäiselle myötämääräämiselle nähdä yhtenä pyrkimykseenä kohti uusia yhteisyyden muotoja.

Itse en usko minkään yhteiskuntajärjestelmän sinänsä sisältävän ratkaisua ongelmiimme. Kaikissa ihmisyyhteisöissä esiintyy jännitystä hyödyn tavoittelun ja yhteisyyden painottamisen tarpeen välillä. Jännitys on kaikissa ihmisyyhteisöissä ikään kuin sisäänrakennettuna. Kasvuideologian suuruuden päivinä sai hyödyn maksimointi hallita solidaarisuuspyrkimysten kustannuksella. Ehkä juuri siksi on herännyt uusi kiinnostus yhteisyyden luomisen sosiaalisten muotojen löytämiseksi.